

FAJKÁRSKE DIELNE NA ÚZEMÍ MESTA BANSKÁ BYSTRICA

Filip Glocko

Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, Námestie SNP 4,
974 01 Banská Bystrica, glocko@stredoslovenskemuzeum.sk

Abstract:

Glocko, F. 2011: Pfeifenwerkstätte in Banská Bystrica. Beitrag zur Konferenz „Die Gesichte der Pfeife und die archaeologischen Funde aus der Slowakei“: 33 – 42

Das berühmte Kleeblatt der Bergbaustädte besteht aus der „goldenen“ Stadt Kremnica, „silbernen“ Stadt Banská Štiavnica und den Beinamen „Kupfer“ wurde der Stadt Banská Bystrica erteilt. Obwohl die Bergbaugeschichte in Banská Bystrica und im Umland umfangreich dokumentiert ist, ist dagegen die Pfeifenherstellung in der Stadt fast unbekannt. Trotzdem gibt es bestimmte Vermutungen, dass in der Stadt zwei Werkstätte ausgebaut wurden.

Die erste Pfeifenwerkstatt ist im Schreiben von 31. März 1922 dokumentiert. Es handelt sich um den Antrag, einen kleinen Brennofen für Tonpfeifenherstellung im Haus von Ján Bučan, Kapitulska Straße 19, auszubauen. Auf dem erwähnten Grundstück wurden bisher keine archäologischen Forschungen durchgeführt oder Entdeckungen gefunden, die hier die tatsächliche Pfeifenproduktion beweisen würden.

In der Dokumentation von 28. Juni 1922 ist die zweite Pfeifenwerkstatt erwähnt. Es wurde um die Umbaufreigabe von dem alten zur ehemaligen militärischen Beobachtungsstation gehörten Kurpavillon in die Fabrik zur Pfeifenproduktion beantragt. Derzeit wissen wir von keiner Bescheinigung über die tatsächliche Existenz der Fabriken zur Herstellung von Tonpfeifen in der ehemaligen Oberen Vorstadt und bis heute gibt es keine konkreten Beweise, die bestätigen würden, dass in Banská Bystrica die Tonpfeifen tatsächlich produziert wurden.

Stichwörter: pfeife, pfeifenwerkstatt, Brennofen für Tonpfeifenherstellung, Stadt, Ofensetzer, Keramik.

Banská Bystrica, slobodné kráľovské mesto s bohatou históriou, leží vo Zvolenskej kotline, v údolí rieky Hron medzi Kremnickými a Starohorskými vrchmi a Poľanou. História mesta sa začala písať v 13. storočí. Z pôvodne slovenskej osady Bystrice – zásluhou niekoľkých rodín saských kolonistov, ktorí na území dnešného mesta prirodzene vytvorili hospodársko-správnú a remeselnícku základňu banskej výroby v tejto oblasti, stúpol význam osady natoľko, že ju kráľ Belo IV. v roku 1255 pový-

šil na mesto. Banská Bystrica od udelenia mestských práv prešla viacerými etapami vývoja a trvale sa zapísala do dejín Slovenska. Banskobystrický mediarsky podnik – Thurzovsko-fuggerovská spoločnosť so svojim obrovským komplexom spracovateľských závodov, dobre premyslenou organizáciou výroby, hustou sieťou skladov a podvojným účtovníctvom, patril k najväčším a najmodernejším ranokapitalistickým podnikom svojho druhu v európskom baníctve a hutníctve.

Z povestného banského trojlístka, ktorý tvoria: „zlatá“ Kremnica, „strieborná“ Banská Štiavnica, si Banská Bystrica nesie prívlastok „medená“. Zatiaľčo o histórii banskej činnosti v Banskej Bystrici a okolí sa dozvedáme pomerne dost', história výroby fajok je v meste zatiaľ nesppracovaná.

Z písomných dokumentov sa dozvedáme, že na Slovensku sa v 19. storočí vyrábali fajky v Bratislave, Galante, Gbeloch, Jure pri Bratislave, Humennom, Košiciach, Nitre, Maškovej, a pravdaže aj v Banskej Štiavnici. Výroba veľmi kvalitných fajok sa aj neskôr sústreďovala najmä v oblasti stredoslovenských banských miest, ktorých hospodársky význam v druhej polovici 19. storočia badateľne klesal. Úspešné dielne fungovali v Banskej Štiavnici (Ahnert, Hönig, Schmidt, Kern, Pohl a i.) a dielňa výrobcu Šťastného (Stiaszny) v Kremnici. Dielňa v Kremnici prežila prvú svetovú vojnu, banskoštiavnické fajkárstvo pretrvalo až do päťdesiatych rokov minulého storočia.¹ Je preto zaujímavé hľadať stopy po fajkárstve v meste Banská Bystrica v priestorovom kontexte Pohronia.

Na strednom Pohroní vzniklo niekoľko významných fajkárske dielne. Z nich najznámejšia bola dielňa vo Zvolene. Ako prvý začal s výrobou fajok na strednom Slovensku Zvolenčan Samuel Takáč.² Reálnym začiatkom výroby fajok v meste bol rok 1829,³ kedy sa datuje projekt založenia akciovej spoločnosti Takáčovej továrne. V roku 1890 pôsobilo vo Zvolene 20 výrobcov fajok, v roku 1900 ich bolo už len šesť a v roku 1910 už ani jeden.⁴ Koncom 19. storočia sa vyrábali populárne zapekačky aj v Ľubietovej.

Z uvedených historických faktov vyplýva, že okolie mesta Banská Bystrica sušedilo s rozvinutou fajkárskou komunitou. Je preto pozoruhodné, že sa stopy po fajkárske dielňach v meste nespomínajú v materiáloch, zaoberajúcich sa mapovaním histórie fajkárstva na Slovensku. Genézu fajkárstva v meste Banská Bystrica preto skúsme hľadať v genéze histórie samotných cechov a remesiel, kde by sa mohlo rozvíjať samostatne, alebo mohlo byť združené pod hlavným cechom, najčastejšie cechom hrnčiarskym.

Banská Bystrica mala už v 14. storočí pomerne rozvinuté remeslá.⁵ Podľa istého neúplného záznamu okolo roku 1382 pôsobili v Banskej Bystrici šiesti predavači a kramári, piati krajčírni, piati ševcovia, šiesti kováči, dvaja až traja tesári, jeden až

---

¹ HOLČÍK, Š.: Fajky. Bratislava: TATRAN, 1984, s. 26.

² HOLČÍK, cit. d., s. 8.

³ HOLČÍK, cit. d., s. 8.

⁴ HOLČÍK, cit. d., s. 8.

⁵ JURKOVIČ, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer, 2005, s. 301.

dvaja mlynári, debnár, garbiar, nožiar, zbrojár, kožiari, ostrohári, rybári, mäsiari, pekári a dokonca aj jeden medovníkár. Najviac cechov existovalo v druhej polovici 17. a v prvej polovici 18. storočia, keď dohromady poznáme 28, respektíve 35 cechov.⁶

Od druhej polovice 17. storočia existoval hrnčiarsky cech, konkrétne od roku 1673.⁷ Písomné stanovy mu však chýbali až do roku 1726. Vtedy si hrnčiari vyžiadali bratislavské cechové reguly a s viacerými obmenami ich 2. septembra predložili mestskej rade.⁸ Vo všetkých týchto materiáloch však zmienka tak o výrobe fajok, ako aj o prípadnej existencii fajkárskeho cechu v meste chýba.

S materiálmi, ktoré mapujú fajkársku činnosť na území mesta, sa stretávame v spisoch, nachádzajúcich sa v Štátnom archíve. Ide o dokumenty mapujúce lokalitu výskytu pravdepodobne až dvoch dielní na výrobu fajok na území mesta.

FAJKÁRSKA DIELŇA V KAPITULSKEJ ULICI Č. 19

Prvá dielňa je lokalizovaná v objekte č. 19 na Kapitulskej ulici. Lokalizácia danej ulice sa spomína v minulosti nasledovne: „...*od námestia viedla dole k Hronu len jedna ulica – Fleischersteig (mäsiarsky chodník, neskôr Grangasse – Hronská ulica)*“.⁹ Dnešný názov Kapitulska ulica dostala až po vzniku banskobystrickej diecézy po roku 1776. Kapitulskú ulicu na jej spodnej strane od 16. storočia až do 80-tych rokov 19. storočia uzatvárala Hronská mestská brána.¹⁰

Za kapitulským kostolom si v priebehu 18. storočia jezuiti vybudovali komplex budov, ktoré slúžili hlavne na cirkevné účely. V roku 1806, na opačnej strane ulice, dokončili stavbu bohosloveckého seminára. Budovu v roku 1899 zväčšili nadstavením druhého poschodia.¹¹ V priamom susedstve s touto budovou sa nachádzal obytný dom, v ktorom bola lokalizovaná fajkárska dielňa.

Prvú zmienku o snahe vybudovať v tomto objekte fajkársku dielňu zaznamenávame v žiadosti z 31. marca 1922, kde sa na slávny magistrát slobodného mesta Banská Bystrica obracia istý Eugen Laufer so žiadosťou, aby mu bola povolená stavba malej pece na pálenie malých fajok v dome Jána Bučana, Kapitulska ulica č. 19. Pec by mala byť postavená už pod postaveným prístreškom a jej prevedenie je vidieť z priloženého plánu. Na žiadosti sú podpísaní Eugen Laufer – objednávateľ (uvedený ako obchodník) a Ján Bučan – majiteľ domu.¹² Podľa nákresu pece v mierke 1:20 je celková výška pece s komínom 565 cm. Samotná pec meria 120 cm a má priemer 110 cm.

Dôkazom o existencii pece na vypaľovanie fajok je záznam zo dňa 12. apríla 1922, v ktorom sa hovorí: „...*mestská rada žiadané stavebné povolenie udeľuje s pod-*

⁶ JURKOVIČ, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer, 2005, s. 302.

⁷ JURKOVIČ, cit. d., s. 324.

⁸ JURKOVIČ, cit. d., s. 324.

⁹ JURKOVIČ, cit. d., s. 45.

¹⁰ BALÁŽ, J.: Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica: Baja, 2002, s. 197.

¹¹ BALÁŽ, cit. d., s. 197.

¹² Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB), fond Magistrát Banskej Bystrice III, 13/1922, šk. č. 593.

mienkou, že železný komín na čiastke, ktorá cez drevený pokryv vedie musí byť aspoň 5 mm hrubým azbestom obkružený. Ponevác stavba je už hotová mestská rada súčasne udeľuje aj povolenie ku do úžitku vzatia tejto peci, ale ohľadom na to, že stavba bola bez povolenia vykonaná, mestská rada nariaďuje prevedenie priestupkového pokračovania oproti Eugenovi Lauferovi a poverí s týmto m. polic. kap. úrad. Majiteľ domu Ján Bučan prevedenie tejto stavby v jeho dome povoľuje.“¹³

S menom Bučan sa stretávame na území mesta Banská Bystrica ako s výrobcom keramiky a známym kachliarom. Vo fonde Stredoslovenského múzea sa nachádzajú predmety keramickej povahy značené týmto menom. Ako príklad možno uviesť súbor keramických nádob z konca 19. storočia signované menom J. Bučan. Nádoby s menom Pavla Bučana pochádzajú z obdobia 1910 – 1914 a menom P. Bučan sú značené nádoby z roku 1928. Je pravdepodobné, že ide o rodinu kachliara a keramikára, čo by potvrdzovalo aj umiestnenie pece na fajky v jeho objekte. Tak by J. Bučan mohol byť nielen potenciálnym dodávateľom kvalitnej hliny pre výrobu fajok, ale ako kachliar aj samotným staviteľom pece.

V spomínanom objekte nebol v minulosti vykonaný archeologický výskum a ani nálezy z okolia nenaznačujú výskyt fajok. Je preto otázne, či sa v danom objekte fajky začali vôbec vyrábať.

FAJKÁRSKA DIELŇA NA ÚZEMÍ TZV. HORNÉHO PREDMESTIA

Na území za bránou v Hornej ulici smerom k majeru malo mesto svoju veľkú chmeľnicu a na jeho dolnom konci bolo Horné predmestie. Počet domov tu nebol stály, keďže väčšinou išlo o biedne drevené chyže, ktoré sa často stávali obeťou požiarov.¹⁴

S prvou písomnou zmienkou, v ktorej sa objavuje zámer postaviť fajkársku dielňu v tejto lokalite sa stretávame v archívnych materiáloch vo forme žiadosti firmy Eugena Laufera a spol. zo dňa 28. júna 1922. Ide o tú istú osobu a spoločnosť ako pri žiadosti, týkajúcej sa dielne na Kapitulskej ulici č. 19. Predmetom je povolenie prestavby starého kúpeľného pavilónu bývalej vojenskej pozorovacej stanice na účel továrne k vyrábaniu fajok. K žiadosti sú pripojené technické nákresy prestavby uvedeného objektu.¹⁵

Stavebná komisia prerokovala žiadosť a stavebné povolenie udelila dňa 19. júla 1922 s nasledujúcimi podmienkami:

1. Budova bude len dočasná a síce na dobu platnosti prenájomnej zmluvy, ktorá nateraz znie na 3 roky.¹⁶

2. Pre 50 robotníkov musia byť vybudované najmenej dva riadne záchody, pretože na tomto mieste sa nenachádza verejná kanalizácia.

---

¹³ ŠA BB, f. MBB III, 173/1922, šk. č. 575.

¹⁴ JURKOVIČ, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer, 2005, s. 40.

¹⁵ ŠA BB, f. MBB, 31/1922, šk. č. 559.

¹⁶ ŠA BB, f. MBB, 312/1922, šk. č. 575.

3. Komíny troch pecí na tých čiastkách, kde sa budú s pokryvom budovy dotýkať, majú byť azbestom dostatočne izolované a pokryv budovy na týchto čiastkách aspoň na metrových plochách ohňovzdorný.¹⁷

Na prejednávani sa zúčastnili majiteľ pozemku Párička, A. Peierberger vykonávateľ stavby, E. Laufer žiadateľ a zástupcovia mesta v podobe technického a policajného úradu. V porovnaní s prvou dielňou sa malo jednať o istú formu priemyselného podniku s hromadnou produkciou fajok.

Z katastrálneho výpisu sa dozvedáme, že majiteľ pozemku firma Jozef Párička a spol. kúpila pozemok 30. marca 1922 a objekty mali popisné číslo 2320. Podľa mapy sa jednalo o 5 objektov, z ktorých jeden pravdepodobne mal po prestavbe slúžiť na hromadnú výrobu fajok.

Z ďalších transakcií s pozemkom je známa zmena vlastníka z 15. marca 1948, kedy pozemok prechádza do vlastníctva Jozefa Goldmana a 6. septembra 1952 sa pozemok znovu vracia do vlastníctva Jozefa Páričku. Pozemok potom striedal majiteľov: Bratislavské inštalračné závody (1954), Stavomontáže (1954) a toho času sa na pozemku nachádza sídlo firmy Orange. V súčasnosti nevieme o existencii dokumentu, ktorý by potvrdzoval skutočnú existenciu továrne na výrobu hlinených fajok na území bývalého Horného predmestia.

Počas skúmaní materiálov, ktoré by mohli súvisieť s výrobou fajok na území mesta, som pracoval aj s fondom Stredoslovenského múzea. V ňom sa spomínajú fajky ako jedny z najstarších muzeálnych prírastkov.

V roku 1909 vydal v Budapešti v maďarčine Kornél Divald dielo *A Besztercezebányai múzeum kalauza*, kde opísal väčšinu muzeálnych predmetov. Medzi nimi boli zastúpené aj 2 fajky. Fajka z prelomu 18./19.storočia, (darca Jozef Galló) a fajka z dreva s visiacim mosadzným vrchnákom a ozdobným lemovaním z 19. storočia.¹⁸

Správa Mestského múzea (pravdepodobne pod vedením kustóda Karola Kiszelyho) vydala v knihtačiarňi Friedman v Tornali bez datovania (pravdepodobne v roku 1937) slovenskú verziu Divaldovho muzeálneho sprievodcu pod názvom Sprievodca mestského múzea v Banskej Bystrici. V porovnaní s údajmi, ktoré spomína vo svojej publikácii Kornel Divald, slovenská verzia k tematike fajok uvádza nasledovné predmety: sklenená vitrína č. 37 obsahuje drobnejšie kultúrno-historické pamiatky, miniatúrny kalendár, lekárnické nádoby, buzolu, entomologické prístroje, nádoby na atrament, váhu, „tubákové krabice“ (v novších katalogizačných lístkoch uvádzané ako „tabakové krabice) a fajky.¹⁹ Predmety, bohužiaľ, nie sú bližšie špecifikované a identifikované.

V súčasnosti tvoria fajky z hlíny najpočetnejší fond (128 kusov), avšak počas svojho predchádzajúceho výskumu publikovaného pod názvom Fajky a fajčiarske pomôcky zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici som neidentifikoval

---

¹⁷ ŠA BB, f. MBB, 312/1922, šk. č. 575.

¹⁸ GLOCKO, F.: Fajky a fajčiarske pomôcky zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Štúdio Harmony s. r. o., 2007, s. 13.

¹⁹ GLOCKO, cit. d., s. 14.

fajky z bansko-bystrickej proveniencie. Fond obsahuje najmä hlinené fajky z Banskej Štiavnice a Debrecínu.

Archívne dokumenty, ktoré poodhaľujú nejasnú fajkársku minulosť Banskej Bystrice, sú nepriamymi dôkazmi, že v meste bola snaha v prvej polovici 20. storočia o vytvorenie fajkárskeho komplexu, ktorý by zásoboval rady mešťanov, ale aj pospolitý ľud kvalitnými hlinenými fajkami. Do dnešných dní však neexistuje konkrétny dôkaz, ktorý by potvrdzoval, že sa v „medenom meste“ fajky aj skutočne vyrábali. Mnohé archeologické vykopávky (napr. lokalita Barbakan) však obsahovali veľké množstvá torzovite uchovaných hlinených fajok, ktoré neboli dostatočne popísané a vyšpecifikované, čo môže slúžiť ako ďalší hodnotný zdroj ku konkrétnemu poznaniu fajkovej histórie Banskej Bystrice.

LITERATÚRA

- BALÁŽ, Ján, 2002: Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica: Baja, ISBN 80-968706-6-1.
- DIVALD, Kornél, 1909: A Beszterczebányai múzeum kalauza. Budapest.
- GLOCKO, Filip, 2007: Fajky a fajčiarske pomôcky zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Štúdio Harmony s. r. o., ISBN 978-80-89151-17-2.
- HOLČÍK, Štefan, 1984: Fajky. Bratislava: Tatran.
- JURKOVIČ, Emil, 2005: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer, ISBN 80-969366-2-X.
- KUKA, Pavol: Zvolenský fajkári. Zvolenská knižnica č. 349/2003 faksimile.
- LOVÁSOVÁ, Eva: Banskoštiavnické fajkárske remeslo. In: Zborník Etnograf a múzeum, roč. VII, 2004.

PRAMENE

- Archívne materiály Stredoslovenského múzea z rokov 1909 – 1968.
- Katalogizačné lístky fajok a keramiky Stredoslovenského múzea.
- Knihy prírastkov Stredoslovenského múzea 1 – 4.
- Lístkový katalóg Kornela Divalda.
- Štátny archív v Banskej Bystrici.
- Katastrálny úrad Banská Bystrica.

Trh na Hornom námestí v Banskej Bystrici. Zdroj: Archív Stredoslovenského múzea Banská Bystrica.

Družicový snímok, lokalizujúci fajkársku dielňu (A) v Kapitulskej ulici č.19 v mestskom kontexte. Foto: google maps.

Súčasný stav priečelia a dvorového traktu objektu. Foto: Filip Glocko.

Záber na lokalizáciu fajkárskej dielne v rámci Kapitulskej ulice.
Banská Bystrica v premenách času. Foto: Ján Baláž.

Magistrát Hlohovského mesta,
Banská Bystrica

Prehľadný architektúrny návrh
obchodnej dielne je staršieho typu. Všetky podlažia
sú zjednotené a má byť použitá stará pece, ktorá je na
ulici v číslu 19. Na ňu má byť vybudovaná nová
dielňa a jej podlažia je v súlade s
podlažím na ňu stavbu, vybudovať
podlažia s výškou
oproti starým podlažiam a
podlažiam na
Banská Bystrica 28. marca 1922.
v hlohovskej ulici

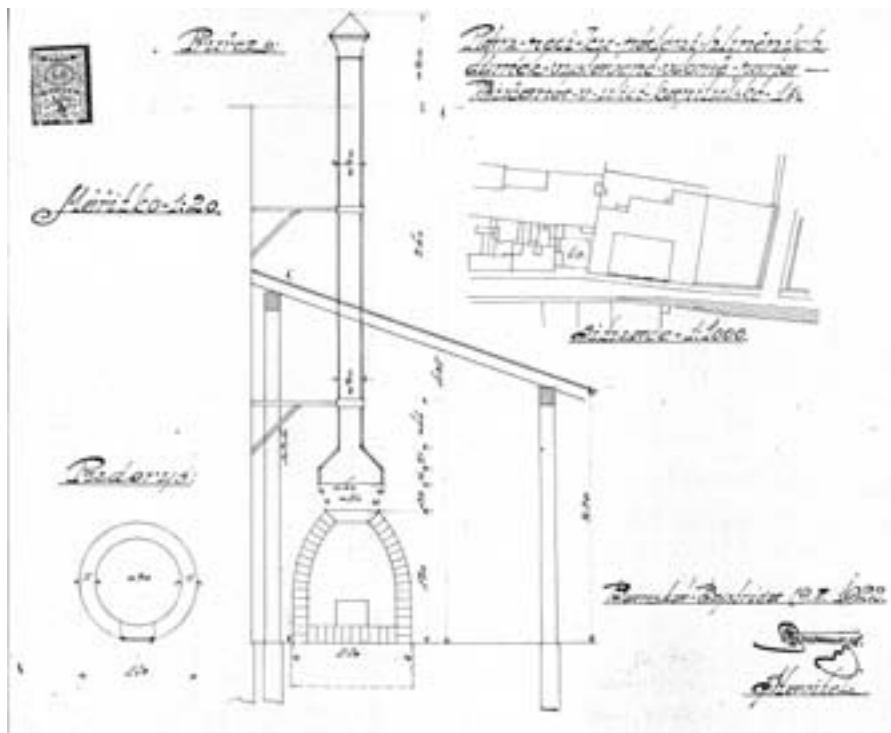
Architekt
J. K. Križančík

Obchodník
Eugen Laufer

Originálny náčrt návrhu na vykladanie
oblokov pre pána Júliusa Bučana.
Zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici
MBB 353/1922, šk. č. 545.

Originál žiadosti o stavbu malej pece
na vypaľovanie fajok
obchodníka Eugena Laufera.
Zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici
MBB III. 13/1922, šk. č. 593.

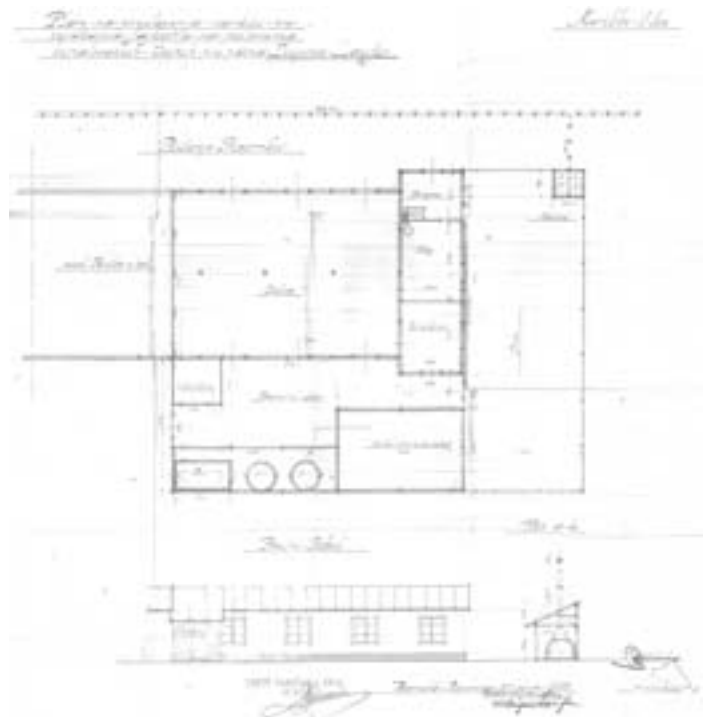

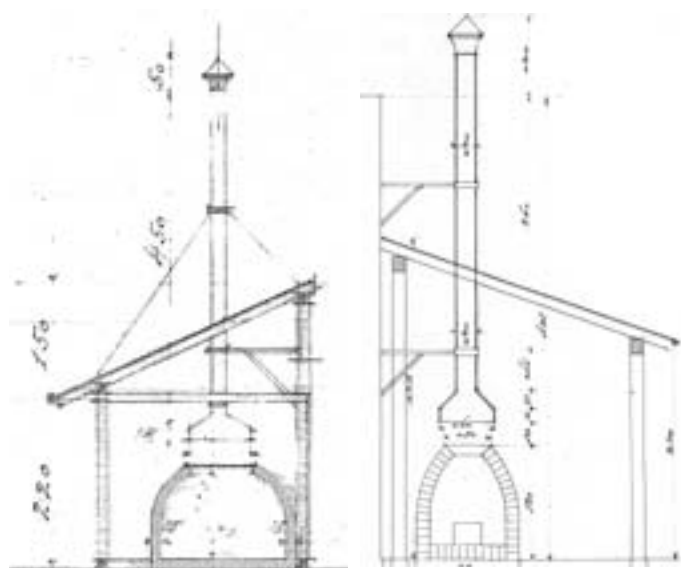
Plán pece na vypaľovanie hlinených fajok v Kapitulskej ulici č.19.
 Zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici MBB 173/1922, šk. č. 575.

Družicový snímok lokalizujúci fajkársku dielňu (A) na území
 Horného predmestia v mestskom kontexte. Foto: google maps.

Originálny nákras
plánu na presta-
vanie baraku na
vyrábanie a vypa-
ľovanie fajok pre
Eugena Laufera.
Zdroj: Štátny
archív v Banskej
Bystrici MBB
353/1922,
šk. č. 545.

Porovnanie
nákrasov pecí na
vypaľovanie fajok:
A – pec na Hor-
nom predmestí,
B – pec na Kapi-
tulskej ulici.